ЛОГОПЕДІЯ

УДК: 376-056.264:81

М.К. Шеремет,

С.В. Кондукова

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З РДА

В статті висвітлені проблеми, що стосуються мовленнєвого розвитку дітей з раннім дитячим аутизмом.

Ключові слова: проблеми мовленнєвого розвитку,діти дошкільного віку, аутизм.

В статье освещены проблемы, касающиеся речевого развития детей с ранним детским аутизмом.

Ключевые слова: проблемы речового развития, дети дошкольного возраста, аутизм.

Одним з найбільш характерних проявів синдрому дитячого аутизму є відхилення в мовленнєвому розвитку, на що вказували L.Kanner, В.Лебединський, О.Микільська, Д.Шульженко та інші дослідники.

Виражені мовленнєві порушення спостерігаються у всіх дітей з аутизмом. Немає жодної родини, яка, звертаючись за допомогою до фахівців, не говорила про мовленнєві труднощі своєї дитини.

Аналізуючи існуючі дослідження, можна сказати, що порушення мовлення різного характеру відображають особливості аутизму, більше того, можна стверджувати про несформованість комунікативної поведінки хворого. Тому у дітей з аутизмом, перш за все, порушеним є розвиток комунікативної функції мовлення і комунікативної поведінки в цілому. Прояви мовленнєвих розладів, при аутизмі різноманітні і відрізняються ступенем вираженості: від майже зовсім втраченого мовлення (залишаються вокалізації без звернень, бурмотання, іноді - в стані афекту - прориваються окремі «слова – відлуння», що відображають почуте дитиною мовлення), до здатності використовувати у спілкуванні самостійне мовлення. Основні симптоми затримки і порушення мовленнєвого розвитку різняться в залежності від форми аутизму [3, 8] .

За результатами дослідження, проведеного Д. Шульженко були розроблені показники аутистичних порушень у дітей, які після проведеного математичного аналізу дали змогу виокремити дослідниці сім аутистичних форм спектра аутистичних порушень за принципом розташування від легкої до складної:

1. Спектр аутистичних порушень зі збереженим мовленням - легка форма;
2. Спектр аутистичних порушень з наявністю високого і нормального рівнів інтелекту;
3. Спектр аутистичних порушень, що виступають вторинними при загальному недорозвиненню мовлення (ЗНМ);
4. Аутистичні порушення, що виступають вторинними при встановлених олігофренії, шизофренії, ДЦП, ЗПР;
5. Аутистичні порушення, що комбінуються із дисфоричними розладами поведінки;
6. Аутистичні порушення, що комбінуються із психопатоподібними розладами поведінки;
7. Аутистичні порушення, що комбінуються із шизофреноподібними розладами поведінки.

Показники психічної сфери дітей, які хворіють на аутизм, визначають та об'єднують в різні аутистичні форми, які диференціюються за рівнем розвитку когнітивних, мовленнєвих, соціальних навичок, а також поєднуються з психопатологічними розладами. Діти, які хворіють на аутизм, мають різні за ступенем тяжкості мовленнєві розлади. Аутизм охоплює весь спектр мовленнєвих порушень. З віком, характер мовленнєвої поведінки дітей, які хворіють на аутизм, змінюється. Мовлення деяких дітей зовсім не розвивається, в той час як в інших дітей спостерігається значний прогрес мовленнєвих умінь і вони можуть більше спілкуватися. Значне поліпшення може наставати, скоріше за все, у таких дітей, які не є розумово відсталими і оволоділи мовленням в ранньому віці [8].

Незалежно від терміну появи мовлення і рівня його розвитку, дитина з аутизмом не використовує мовлення як засіб спілкування, вона рідко звертається з запитаннями, зазвичай не відповідає на запитання навіть близьких для неї людей. У той же час у дитини може досить інтенсивно розвиватися «автономне мовлення», «мовлення для себе» [2, 8] .

© Шеремет М.К., Кондукова С.В.

Порушення мовлення є одним з характерних проявів аутизму, тому дуже важливо відрізняти це порушення від тяжких порушень мовлення. Часом така диференціація є дуже складною, особливо в ранньому віці. В обох випадках спостерігається затримка появи лепету, труднощі в оволодінні мовою й освоєнні довгих фраз і складних граматичних правил. Проте діти, страждаючі від аутизму, відрізняються певними особливостями в мовленнєвому розвитку [1, 8].

Порушення мовленням і спілкуванням у дітей, які страждають від аутизму проявляються вже в ранньому віці і зберігаються впродовж усього життя. Ще до того, як дитина навчиться говорити, вона має у своєму розпорядженні багатий арсенал засобів для повідомлення іншим людям про свої потреби, інтереси та відчуття. До цих засобів належать міміка, вокалізація і жести. Однією з перших ознак порушень мовлення у дітей з аутизмом є неповне використання мовних засобів комунікації. Проте, така дитина часто не використовує протодекларативні жести – жести або вокалізації, які служать для привернення візуальної уваги інших людей до об'єктів загального [5,8].

Крім того, в арсеналі їх комунікативних засобів відсутні й інші декларативні жести, зокрема, вказівний жест, який діти з нормою в розвитку використовують, показуючи іншим об'єкт свого інтересу або новий для них предмет.

Діти, які хворі на аутизм, можуть використовувати інструментальні жести для того, щоб хто-небудь негайно для них щось зробив, проте вони не використовують експресивних жестів для передання своїх почуттів (U. Frith).

За даними багатьох науковців, на відміну від мовленнєвих порушень, наприклад, алалії, мовлення при аутизмі на самих ранніх етапах може розвиватися нормально або навіть прискорено, і дитина за темпами її розвитку іноді обганяє здорових однолітків. Потім, зазвичай до тридцяти місяців (у середньому близько вісімнадцяти місяців) мовлення починає поступово втрачатися: дитина перестає говорити з оточуючими, хоча іноді може розмовляти сама з собою, або уві сні, тобто не розвивається комунікативна функція мови. Втрата мовлення завжди поєднується з втратою виразного жестикулювання та імітаційної поведінки. При цьому така втрата мовлення частіше спостерігається у дівчаток [5, 8].

За дослідженнями Д. Шульженко при ранньому дитячому аутизмі в домовленнєвому періоді часто має місце відсутність лепету і слабкий розвиток функції наслідування. Дитина не виконує прості мовні інструкції, хоча непрямими методами можна визначити, що вона розуміє звернене мовлення. У ранньому віці відзначається запізнення термінів появи перших слів і фраз, тривале збереження ехолалічних мовленнєвих форм. Порушення формування експресивного мовлення проявляються відсутністю відповідей на поставлені запитання. Діти не використовують по відношенню до себе форми займенника у першій особі (наприклад, висловлюючи бажання отримати іграшку, каже «дати»). Діти можуть досить правильно відтворювати мелодії відомих пісень. Відзначаються елементи скандування, фрази носять уривчастий характер, нерідко фрази римуються, епізодично вимовляються слова, що не мають значення в даній ситуації, наприклад, при розмові з лікарем дитина вимовляє «катаракта», «екскаватор». Висловлювання не передають емоційного тону переживань, відзначається порушення інтонації, іноді наголос ставиться на останніх складах, склади вимовляються з піснями. Порушується порядок слів. Разом з тим зустрічаються складні мовні форми, використання вступних слів, таких як «як кажуть», «бачите». Перші ознаки потреби в мовному спілкуванні з'являються лише до 6-8 років [8].

Найбільш помітною межею є дефіцит мовного спілкування, який виражається в невмінні використовувати мову з метою соціальної комунікації [2].

Окрім мовної ідіосинкразії з її украй незвичайними і не пов'язаними з контекстом вербалізаціями, таких дітей дітей відрізняють ще два якісні порушення мови: реверсія (повторення) займенників і ехолалія. Реверсія займенників виникає тоді, коли дитина вимовляє особові займенники так, як вона їх чує, не змінюючи їх відповідно до контексту [8].

Ехолалія, яка може бути моментальною чи відстроченою, виникає в тих випадках, коли дитина дослівно повторює слова або фрази, які вона почула. Ехолалія, а також інші нестандартні форми мовної поведінки, такі як мовна персеверація (постійне повторення безглуздих слів або фраз), а також безперервне запитування, можуть виконувати для дитини з аутизмом цілу низку комунікативних функцій і до того ж сприяти індивідуальному розвитку. Ці незвичайні форми мови можуть виражати прагнення дитини спілкуватися, хоча б і таким примітивним способом (Prizant, Wetherby).

Характерною для всіх варіантів мовленнєвого розвитку при аутизмі є в тій чи іншій формі виражена стереотипність мовлення; часта схильність до словотворчості, «неологізми» [5].

При загальному порушенні розвитку цілеспрямованого комунікативного мовлення можливе захоплення окремими мовленнєвими формами, постійна гра звуками, складами та словами, римування, спів, перекручування слів, декламація віршів напам'ять «кілометрами». Але для справи використовується тільки убогий набір мовленнєвих штампів [3].

У дітей з аутизмом спостерігаються порушення у мовній прагматиці, тобто в адекватному використанні мови в соціальному і комунікативному контексті. Аутичні діти, які не мають навичок прагматичного використання мови, часто не можуть зрозуміти переносного значення чужих слів, а також адаптувати характер свого мовлення до ситуації, в якій вони перебувають (Dawson, Tager-Flusberg).

Діти, страждаючі від аутизму, розуміють мовлення в буквальному розумінні. Часто значення того чи іншого слова чітко закріплюється за контекстом, в якому його вперше було засвоєно дитиною, і не зазнає жодних подальших змін [4].

Діти з аутизмом рідко використовують повноцінне мовлення у спілкуванні. У старшому дошкільному віці вони зазвичай погано говорять за межами звичної для них обстановки, у них нерідко спостерігаються стійкі аграматизми, вони майже ніколи не використовують особовий займенник я й стверджувальне слово так [7, 8].

За багаторічними дослідження Д. Шульженко у деяких випадках може відзначатися поєднання аутизму з різними мовленнєвими порушеннями, у тому числі з алалією. Ці форми особливо несприятливі щодо розвитку мовлення, тому що два цих порушення взаємно посилюють один одного.

Нерідко різні мовленнєві порушення, в тому числі і алалія, можуть ускладнюватися окремими проявами аутистичної поведінки.

Різні варіанти аутистичної поведінки можуть формуватися ще у дітей з важкими формами порушень мовлення та слуху. Важливе значення має клінічна диференціація різних форм аутистичної поведінки до кожної окремої дитини. Важливість цієї диференціації пояснюється ще й тим, що діти з аутистичною поведінкою складають групу підвищеного ризику розвитку важкого психічного захворювання - дитячої шизофренії.

Порушення комунікативної поведінки при ранньому дитячому аутизмі необхідно відмежовувати від невротичних реакцій, що протікають по типу пасивного протесту у вигляді мутизму.

Мутизм - це відмова від мовленнєвого спілкування як реакція протесту. Мутизм досить характерний для дітей дошкільного віку. Вважається, що найчастіше він спостерігається у дівчаток [2].

Сприятливим фактором до виникнення мутизму є недостатність мовної функції і часто найбільш інтенсивний примус дитини до вербального спілкування. Мутизм може бути вибірковим і тотальним. Найчастіше спостерігається вибірковий мутизм, який виявляється в тому, що дитина активно відмовляється від мовленнєвого спілкування з певними особами, чи з усіма дорослими, або в певній обстановці, наприклад, у дитячому садку[2].

Мутизм може бути короткочасним і затяжним. Особливо важливого значення має попередження мутизму у дітей з різними формами мовних розладів, а також при РДА.

Д. Шульженко на основі проведеного експерементального дослідження, предметом якого була пізнавальна діяльність аутичних дітей дошкільного віку розподілила всіх дітей на дві категорії:

1. Діти, які не володіють мовленням і яких діагностовано за невербальними методиками.

2. Діти, які володіють мовленням і яких діагностовано за вербальними методиками.

В. Башина, Н. Сімашкова виділяють наступні мовленнєві порушення при ранньому дитячому аутизмі:

1. порушення мовлення як наслідок затриманого розвитку (недорікуватість, фізіологічна ехолалія, бідність словникового запасу та ін);

2. мовленнєві порушення у зв'язку із затриманим становленням свідомості «Я» у вигляді неправильного вживання займенників і дієслівних форм;

3. мовні порушення кататонічної природи (вербігераціі, ехолаліі, егоцентричне, затухаюче, внутрішнє мовлення, мутизм, скандування, розтягнута або прискорена звуковимова, паралінгвістичні порушення тональності, темпу, тембру мовлення та ін);

4. порушення мовлення як наслідок психічного регресу (поява мови довербального фонематичного рівня);

5. розлади мовлення, пов'язані з патологією асоціативного процесу (порушення смислової сторони мовлення у вигляді незавершених, непослідовних асоціацій, контамінації та ін.).

Дуже важливо відрізняти порушення мовлення при аутизмі від таких тяжких порушень мовленнєвого розвитку як моторна і сенсорна алалії. Труднощі діагностики можливі у випадках більш легкого і більш важкого аутизму, тому що в основному дивна інтонація, штампи, ехолаліі, перестановки займенників не викликають сумнівів при діагностиці. Відмінність від моторної алалії полягає в тому, що мутична дитина іноді може мимоволі вимовляти окремі слова або навіть фрази [6]. Складніше диференціювати мутизм і сенсорну алалія. Однозначно сказати не можна, чи розуміє глибоко аутична дитина звернене до неї мовлення [2].

Дитина не зосереджується на мовленні оточуючих, мовлення не є інструментом її поведінки, але з іншого боку, іноді вона може адекватно сприймати і враховувати в поведінці складну інформацію,

отриману з мовленнєвого спілкування між іншими людьми. Головна ознака, як і в інших випадках диференціальної діагностики, - характерне для глибоко аутичної дитини глобальне порушення комунікації. На відміну від дитини з алалією, вона не намагається спілкуватися з оточуючими за допомогою інтонації, вокалізації, поглядів, міміки, жестів [5].

У більш "простих" випадках дитячого аутизму можливі прояви різноманітних мовних порушень, таких як труднощі у сприйманні мовленнєвої інструкції, змазаність, нечіткість вимови, запинки, аграмматизми, труднощі у побудові фрази. Причому, здебільшого, ці проблеми виникають в тому випадку, коли дитина намагається організувати цілеспрямовану мовленнєву взаємодію, вступити в мовленнєву комунікацію. У тих випадках, коли висловлювання автономні, не цілеспрямовані, штампування - мовлення, як правило, більш чисте і фрази більш правильні. Крім цього, при диференційній діагностиці необхідно враховувати загальні характеристики поведінки. При спробах комунікації аутична дитина буде проявляти загальмованість, підвищену чутливість до погляду співрозмовника, прагнути до спілкування в ритуалізованій формі. В основі порушень мовлення при аутизмі лежить, перш за все, порушення розуміння значення комунікації, якого ми не спостерігаємо у дітей з вадами мовлення [5].

У розробленій Д. Шульженко діагностиціпсихолого-педагогічного вивчення аутичних дітей представлено такі пункти вивчення мовленнєвого і комунікативного розвитку:

1.Порушення комунікації:

– прояв дискомфорту при будь-яких контактах з серидовищем;
– відсутність комплексу пожвавлення (на першому році життя дитини) у взаємодії з матір'ю;
– симбіотичні зв'язки з матір'ю;
– реакції на словесне звернення (відсутність відгука на ім'я, слабкість, уповільненість, відсутність реакції на інші звернення, «псевдоглухота», вибірковість відповідних реакцій на мовлення, відсутність адекватного жесту);
– особливості контакту з дітьми (ігнорування: пасивне, активне, потяг лише до фізичного спілкування, страх дітей, агресивність по відношенню до дітей, вибірковість контактів з дітьми, особливості їх кола);
– реакція на співбесідника (знижена, часткова, відсутня).

2. Порушення мовлення:

– мутизм (повна або часткова відсутність мовлення);
– ехолалії, мовленнєві штампи, мовленнєві стереотипії;
– відсутність використання займенників першої особи;
– розвиток мовлення, випереджуючий динаміку рухової сфери (фраза до трьох років);
– перевага монологічного мовлення і аутодіалогів [8].

Якщо при обстеженні мовлення і комунікації дитини, більшість пунктів є правдивими, то можна припустити, що у дитини первинним порушенням є аутизм, а не мовленнєві розлади.

Можна зробити припущення, що в будь-якому випадку, при проведенні корекційної роботи з подолання аутистичних порушень, необхідно звертати увагу на подолання мовленнєвих порушень і розвиток мовлення.

Робота з розвитку мовлення дітей з аутизмом передбачається бути індивідуальною, відповідати рівню інтелектуального розвитку дитини. Корекційна робота з розвитку мовлення вимагає великого напруження і може розтягуватися на досить тривалий час.

Основні завдання цієї роботи нам представляються наступними:

– диференціація мовленнєвих порушень, обумовлених аутизмом і супутніми синдромами;
– встановлення емоційного контакту з дитиною;
– активізація мовленнєвої діяльності;
– формування і розвиток спонтанного мовлення в побуті і в грі;
– розвиток мовлення в навчальній ситуації.

Слід підкреслити, що розвиток повноцінного мовлення у дітей з аутизмом вимагає адекватної корекційної роботи. Початкові етапи роботи з розвитку мовлення, як ми можемо передбачити, мають проводитися в тісній взаємодії психолога, логопеда, дефектолога і лікаря-психіатра. Саме ці питання ми будемо намагатися вивчати і висвітлювати в своїх наступних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Башина В.М. Аутизм в детстве. - М.: Медицина,1999.
2. Мастюкова Е.М. "Лечебная педагогика" (ранний и дошкольный возраст). Москва, "Владос", 1997

3. Морозова Т.И. Характеристика и основные принципы коррекции речевых нарушений при раннем детском аутизме // Дефектология. - 1990. - №5.
4. Никольская О.С. Аффективная сфера человека. Взгляд сквозь призму детского аутизма. – М., 2000.
5. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок: пути помощи. - М.: Теревинф, 2000
6. Пятница Т.В. "Логопедия в схемах, таблицах,цифрах"(Ростов на Дону, издательство "Феникс", 2009.
7. Ремшмидт Х. Аутизм. Клинические проявления, причины и лечение. - М: Медицина, 2003.
8. Шульженко Д.І.. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей. Монографія. - К.:2009.

Problems of speech development of children with an autism are considered in the article.

Keywords: problems of speech development, preschool children, autism.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 376–056.264

Н.М. Баль,
М.Г. Рак

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С НЕРЕЗКО ВЫРАЖЕННЫМ ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ

В статті розглядаються особливості розвитку процесів словотворення у молодших школярів з нечітко вираженим загальним недорозвитком мовлення, показані напрямки логопедичної роботи з формування словотворення у даної категорії дітей.

Ключові слова: словотворення, загальний недорозвиток мовлення, молодші школярі, логопедична робота.

В статье рассмотрены особенности развития словообразования процессов у младших школьников с нерезко выраженным общим недоразвитием речи, показаны направления логопедической работы по формированию словообразования у данной категории детей.

Ключевые слова: словообразование, общее недоразвитие речи, младшие школьники, логопедическая работа.

В настоящее время в педагогической, психологической, лингвистической и психолингвистической литературе исследованию детского словообразования отведено весьма значительное место. Особый интерес к данной проблеме обусловлен тем существенным влиянием, которое оказывает словообразование на развитие языковой компетенции и речевой коммуникации ребенка в целом. Именно этот процесс имеет первоначальное значение в создании новых слов, приносит большую практическую пользу в овладении орфографией и является важнейшим путем обогащения лексики родного языка, что объясняет пристальное внимание к словообразованию со стороны многих ученых: Н.И. Жинкин, А.А. Леонтьев, С.Н. Цейтлин, А.М. Шахнарович, Д.Б. Эльконин, Н.М. Юрьева и многие другие.

Особый интерес представляет изучение проблемы овладения процессами словообразования детьми с общим недоразвитием речи (ОНР), так как несформированность словообразовательных процессов является стойким проявлением в структуре этого сложного нарушения. На трудности детей с ОНР в овладении словообразовательными операциями указывали Н.С. Жукова, Р.И. Лалаева, Р.Е. Левина, Е.Ф. Соботович, Т.Б. Филичева, Г.В. Чиркина и др. При этом основное внимание исследователей сосредоточено, главным образом, на категории детей 5-6 шестилетнего возраста, имеющих ОНР (III

© Баль Н.М., Рак М.Г.